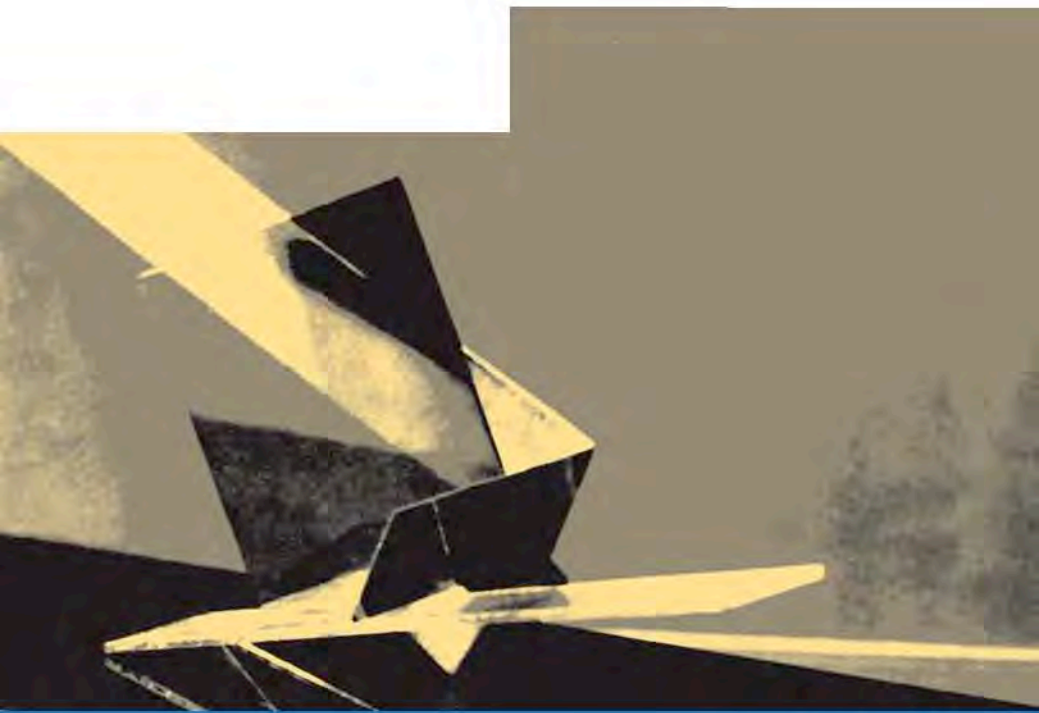

Γ. ΓΡΟΛΛΙΟΣ, Ρ. ΚΑΡΑΝΤΑΪΔΟΥ
Δ. ΚΟΡΟΜΠΟΚΗΣ, Χ. ΚΟΤΙΝΗΣ, Τ. ΛΙΑΜΠΑΣ

Γραμματισμός και συνειδητοποίηση

Μια παιδαγωγική προσέγγιση με βάση τη θεωρία του Paulo Freire

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	xi
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΙΚΟΥ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣ	1
1. Αιτίες της μετανάστευσης	13
2. Πρώτες δυσκολίες – επιβίωση και προσαρμογή	29
3. Σχέσεις με το κράτος	39
4. Σχέσεις με την κοινωνία	53
5. Εθνοτική ταυτότητα – σχέσεις με άλλες εθνότητες	71
6. Εργασία	83
7. Κατοικία και οικογένεια	101
8. Ελεύθερος χρόνος	113
9. Γλώσσα και σχολείο	121
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ	129
1. Η διδασκαλία του πρώτου παραγωγικού θέματος	141
2. Η διδασκαλία του δεύτερου παραγωγικού θέματος	153
3. Η διδασκαλία του τρίτου παραγωγικού θέματος	161
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	173
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	181

Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ βασίζεται στην ποιοτική έρευνα πεδίου την οποία πραγματοποιήσαμε στο εξάμηνο Ιανουαρίου-Ιουνίου 2001, με σκοπό την κατανόηση του θεματικού σύμπαντος των μεταναστών στο σχολείο του «Οδυσσέα».

Είναι αναγκαίο να υπογραμμίσουμε ότι η επιλογή των εργαλείων και η πραγματοποίηση της έρευνας καθορίστηκαν σε σημαντικό βαθμό από την αξιοποίηση προηγούμενων επαφών που είχαμε με τους εκπαιδευτικούς. Κατά τη διάρκεια συναντήσεων μαζί τους (οργανωμένων και μη) συζητήσαμε σχετικά με το ιστορικό της λειτουργίας του σχολείου, τον αριθμό και την προέλευση των μεταναστών οι οποίοι συμμετέχουν, τα προβλήματα που αναδεικνύονται στις ώρες των μαθημάτων και τις ανάγκες υποστήριξης της όλης προσπάθειας. Όταν προτείναμε στους εκπαιδευτικούς την πραγματοποίηση της έρευνας και τους ενημερώσαμε αναλυτικά για το σκοπό και τις γενικές αρχές των μεθόδων που σχεδιάζαμε να χρησιμοποιήσουμε, συμφώνησαν και δήλωσαν ότι θα βοηθήσουν στη διεξαγωγή της.

Από τον Γενάρη έως και τον Μάρτη του 2001 πραγματοποιήσαμε παρατήρηση σε τρία τμήματα διδασκαλίας διαφορετικών επιπέδων και στη Θεατρική Ομάδα που ήδη λειτουργούσε στο σχολείο. Ο αριθμός των μαθητών οι οποίοι συμμετείχαν στα τρία τμήματα και στη Θεατρική Ομάδα ήταν περίπου τριάντα (η συμμετοχή δεν ήταν πάντα σταθερή). Επρόκειτο για μετανάστες προερχόμενους από την πρώην Σοβιετική Ένωση, την Αλβανία και την πρώην Γιουγκοσλαβία. Σε κάθε περίπτωση η παρατήρηση έγινε

με τη συγκατάθεση των ίδιων των μεταναστών, οι οποίοι ενημερώθηκαν για το σκοπό της έρευνας και της παρουσίας μας στα τμήματα (κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας) και στη Θεατρική Ομάδα.

Η παρατήρηση που κρίθηκε ως πιο ενδεδειγμένη ήταν η *συμμετοχική*. Σύμφωνα με αυτό τον τύπο παρατήρησης, ο ερευνητής εγκαθίσταται με τρόπο μερικό ή ολικό σε ένα πεδίο κοινωνικής ζωής, όπου επιχειρεί να βιώσει τη δομή και τη λειτουργία του. Η συμμετοχική παρατήρηση συνιστάται για τη μελέτη μικρών, ειδικών, ομοιογενών και σταθερών σε χωροχρονικές συντεταγμένες κοινωνικών ομάδων ή κατηγοριών. Επίσης, ενδείκνυται όταν η έρευνα αποσκοπεί να προσεγγίσει τις σημασίες και τα νοήματα που δίνουν τα υποκείμενα σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Ωστόσο, η συμμετοχική παρατήρηση περιλαμβάνει μια οργανική αντίφαση μεταξύ συμμετοχής και παρατήρησης. Η μεν παρατήρηση μειώνει τη γνησιότητα της συμμετοχής, ενώ η συμμετοχή μειώνει τη γνησιότητα της παρατήρησης¹.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, για τους λόγους που αναφέραμε στην Εισαγωγή, καθώς και για την άμβλυση της αντίφασης που αναφέραμε προηγουμένως, επιλέξαμε το ρόλο του *περιφερειακού παρατηρητή* στα τρία τμήματα του σχολείου του «Οδυσσέα». Ο παρατηρητής έχει ενεργή παρουσία στην ομάδα που ερευνά, χωρίς όμως να εμπλέκεται στις κεντρικές δραστηριότητές της, οι οποίες συγκροτούν τη διαφορά της από άλλες ομάδες και την ομογενοποιούν. Όμως, έχει άνετη και άμεση επαφή με τα υποκείμενα που παρατηρεί και μπορεί να συμμετέχει σε περιφερειακές δραστηριότητές τους. Ο ρόλος του εστιάζεται κυρίως στην παρατήρηση².

Με βάση αυτό τον τύπο παρατήρησης, επιδιώξαμε να σχηματίσουμε

1. Αναλυτικά για τη συμμετοχική παρατήρηση, βλ. Cohen – Manion, 1997, σ. 157-159, Κυριαζή, 1999, σ. 245-250 και Λάζος, 1998, σ. 273, 284-287, 290, 308.

2. Ο τύπος της περιφερειακής συμμετοχής εντάσσεται σε ένα γενικότερο σχήμα-τυπολογία για τη συμμετοχική παρατήρηση που εισήγαγαν οι Adler και Adler το 1987. Αναλυτικότερα, βλ. Λάζος, 1998, σ. 275.

μια πρώτη συνολική εικόνα του ερευνητικού αντικειμένου, πριν εστιάσουμε στις διάφορες πλευρές του. Δεν σχηματίσαμε εκ των προτέρων συγκεκριμένες εννοιολογικές κατηγορίες για την καταγραφή των παρατηρήσεων. Οι κατηγορίες (που ονομάσαμε θεματικούς άξονες) προέκυπταν σταδιακά από την ίδια την παρατήρηση και κυρίως από τα θέματα (και τα νοήματα που έδιναν σ' αυτά οι μετανάστες) στις συζητήσεις που γίνονταν κατά τη διάρκεια των μαθημάτων και έξω από αυτά.

Η παρατήρηση στα τμήματα διδασκαλίας λειτούργησε αποτελεσματικά. Ο κάθε παρατηρητής παρατηρούσε όσα συνέβαιναν στο τμήμα, χωρίς να εμπλέκεται στις δραστηριότητες του μαθήματος και χωρίς να παρεμβαίνει. Σταδιακά, οι μετανάστες μάς προσέγγιζαν περισσότερο. Κατά τη διάρκεια της παρουσίας μας στο χώρο του ΜΑΚ.ΙΝ.Ε., έγιναν αρκετές συζητήσεις μαζί τους πριν από το μάθημα, στα διαλείμματα, μετά το μάθημα ή σε μικρές εξόδους.

Οι παρατηρήσεις που καταγράφηκαν εντός και εκτός της διδασκαλίας αφορούσαν ατομικά στοιχεία του κάθε μετανάστη όπως ηλικία, χώρα προέλευσης, μορφωτικό επίπεδο, προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία, σημερινή εργασία, οικογενειακή κατάσταση, περιοχή κατοικίας και καθεσώς παραμονής στη χώρα. Επιπλέον, καταγράφηκε η συχνότητα συμμετοχής στα μαθήματα, οι δυσκολίες στον προφορικό και γραπτό λόγο, ο βαθμός και ο τρόπος εμπλοκής τους στις δραστηριότητες του μαθήματος, οι ιδέες, απόψεις και εμπειρίες που κατέθεταν σχετικά με τα θέματα συζήτησης στο μάθημα, καθώς και οι προβληματισμοί που έθεταν στις συζητήσεις εκτός μαθήματος.

Η Θεατρική Ομάδα είχε υψηλό επίπεδο συνοχής, η οποία βασιζόταν σε σχέσεις εμπιστοσύνης – αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της. Οι κύριες δραστηριότητές της ήταν ομαδικά παιχνίδια ρόλων και αυτοσχεδιασμοί που απαιτούσαν υψηλό βαθμό εξωτερίκευσης αισθημάτων – «έκθεσης» στα πλαίσια της ομάδας. Το ανέβασμα θεατρικής παράστασης μέχρι το καλοκαίρι του 2001 αποτελούσε για όλα τα μέλη της ομάδας κεντρικό στόχο και δέσμευση, ενισχύοντας την ενότητά της.

Με βάση τα προηγούμενα, εκτιμήσαμε ότι ο τύπος της *συμμετοχικής*

παρατήρησης με ενεργή συμμετοχή³ του παρατηρητή στις δραστηριότητες της ομάδας ήταν καταλληλότερος (σε σχέση με αυτόν της περιφερειακής συμμετοχής) για την προσέγγιση της λειτουργίας και των εσωτερικών σχέσεων της Θεατρικής Ομάδας, καθώς και των νοημάτων που έδιναν οι μετανάστες σε διάφορες καταστάσεις και περιστατικά. Η συμμετοχική παρατήρηση με ενεργή συμμετοχή έγινε εφικτή (κυρίως) διότι, όπως τονίσαμε στην Εισαγωγή, οι ίδιοι οι μετανάστες τη ζήτησαν επίμονα (με σκοπό την άρτια προετοιμασία και την επιτυχία της παράστασης).

Η εμπειρία από την παρατήρηση με ενεργή συμμετοχή, παρά τις εγγενείς της δυσκολίες για την άμεση καταγραφή των παρατηρήσεων, απέδωσε υλικό ανάλογο από την άποψη των θεμάτων με αυτό της παρατήρησης με περιφερειακή συμμετοχή στα τμήματα, αλλά και ποιοτικά διαφορετικό.

Ανάλογο από την άποψη των θεμάτων, γιατί μας έδωσε τη δυνατότητα της πληροφόρησης σχετικά με ατομικά – βιογραφικά στοιχεία, απόψεις και εμπειρίες που ανταλλάσσονταν πριν και μετά τις πρόβες και (κυρίως) στη διάρκεια επισκέψεων πολιτιστικού χαρακτήρα (θεατρικές παραστάσεις, εκθέσεις ζωγραφικής). Ποιοτικά διαφορετικό, επειδή περιλάμβανε το περιεχόμενο (λεκτικό και μη) αυτοσχεδιασμών των μεταναστών με βάση εμπειρίες της ζωής τους.

Οι παρατηρήσεις από τα μαθήματα και από τη Θεατρική Ομάδα συνοψίστηκαν στους παρακάτω θεματικούς άξονες:

- Πολιτική και κοινωνική κατάσταση στη χώρα προέλευσης
- Αιτίες μετανάστευσης
- Δυσκολίες επιβίωσης και προσαρμογής στην Ελλάδα – αποδοχή από τους Έλληνες και ζητήματα ρατσισμού

3. Ο τύπος της συμμετοχικής παρατήρησης με ενεργή συμμετοχή περιλαμβάνεται, όπως και η περιφερειακή, στην τυπολογία των Adler και Adler. Ο ερευνητής συμμετέχει στις κεντρικές δραστηριότητες της ομάδας που ερευνά, χωρίς αυτό να σημαίνει αποδοχή των αρχών και αξιών που χαρακτηρίζουν την ομάδα. Βλ. Λάζος, 1998, σ. 275.

- Κρατική πολιτική για τη μετανάστευση
- Εργασία
- Εθνοτική ταυτότητα – Σχέσεις με άλλες εθνότητες
- Οικογένεια και συνθήκες διαβίωσης
- Σχέδια και προοπτικές για το μέλλον
- Γλώσσα και σχολείο
- Ελεύθερος χρόνος

Οι θεματικοί άξονες αποτέλεσαν τα σημεία αναφοράς για τις συνεντεύξεις που ακολούθησαν. Στη δεύτερη φάση της έρευνας, η συνέντευξη λειτούργησε ως διεισδυτικό εργαλείο συλλογής πληροφοριών για τις εμπειρίες και τις αντιλήψεις των μεταναστών.

Στο διάστημα Μάιος-Ιούνιος 2001 μας έδωσαν συνεντεύξεις δεκαεννιά μετανάστες (από τους τριάντα που συμμετείχαν συνήθως στα τρία τμήματα και στη θεατρική ομάδα). Οκτώ είχαν έρθει στην Ελλάδα από την πρώην Σοβιετική Ένωση (τέσσερις άντρες και τέσσερις γυναίκες), οκτώ από την Αλβανία (τέσσερις άντρες και τέσσερις γυναίκες) και τρεις γυναίκες από την πρώην Γιουγκοσλαβία. Οι ηλικίες τους κυμαίνονταν από είκοσι έως πενήντα ετών και το διάστημα παραμονής τους στην Ελλάδα από ένα έως και δέκα χρόνια. Οι οκτώ είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και οι υπόλοιποι έχουν φοιτήσει στη δευτεροβάθμια ή/και σε τεχνικές σχολές. Δεκαέξι συνεντεύξεις έγιναν στο χώρο του σχολείου του «Οδυσσέα», δύο σε σπίτια μεταναστών και μία σε χώρο εργασίας.

Οι συνεντεύξεις μας βασίστηκαν σε χαρακτηριστικά των *ποιοτικών συνεντεύξεων*⁴. Με βάση τους θεματικούς άξονες που προέκυψαν από την παρατήρηση, πήραν τη μορφή συζήτησης με κύριο ομιλητή τον ερωτώμενο, η οποία όμως καθοδηγούνταν διακριτικά από τον ερευνητή. Βασικό χαρακτηριστικό των συνεντεύξεων ήταν ότι ο ερωτώμενος είχε τη δυνα-

4. Αναλυτικά για τα χαρακτηριστικά των ποιοτικών συνεντεύξεων, βλ. Kvale, 1996, σ. 30-31, McCracken, 1988, σ. 7-9, 21-28 και Κυριαζή, 1999, σ. 262.

τότητα να αναπτύξει τα θέματα όπως εκείνος επιθυμούσε, χωρίς να προκαταλαμβάνεται, να διακόπτεται και να θίγεται η ουσία του λόγου του. Ο ερευνητής αξιολογούσε την εξέλιξη της συζήτησης και προσάρμοζε το περιεχόμενο, καθώς και τη μορφή των ερωτήσεων. Η σειρά των ερωτήσεων δεν ήταν προκαθορισμένη, ούτε έμπαιναν όλες και με την ίδια μορφή σε κάθε συνέντευξη.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε κλίμα οικειότητας – εμπιστοσύνης και μαγνητοφωνήθηκαν. Ο ρυθμός τους κατευθυνόταν από τους μετανάστες. Με λόγο συνεχή και εκτεταμένο, παρά τις δυσκολίες έκφρασης στην ελληνική γλώσσα, οι μετανάστες περνούσαν με τρόπο αβίαστο από το ένα θέμα στο άλλο, εντόπιζαν σχέσεις μεταξύ τους, συνήθως με κενά και εσωτερικές αντιφάσεις. Οι παρεμβάσεις μας είχαν χαρακτήρα παρότρυνσης στις περιπτώσεις που δυσκολεύονταν να εκφραστούν στα ελληνικά, διευκρίνισης του χώρου-χρόνου των περιστατικών και καταστάσεων που αφηγούνταν, καθώς και επικέντρωσης σε θέματα.

Το καλοκαίρι του 2001 απομαγνητοφωνήθηκε το υλικό των συνεντεύξεων και πήρε τη μορφή γραπτών κειμένων. Το φθινόπωρο και το χειμώνα του ίδιου χρόνου προχωρήσαμε στην ανάλυσή τους. Χρησιμοποιήσαμε την *ανάλυση περιεχομένου*, η οποία συγκροτείται από ένα σύνολο διεργασιών που επιτρέπει τη συστηματική διερεύνηση των γραπτών κειμένων και την εξαγωγή συμπερασμάτων, τα οποία συνδέονται με τους σκοπούς της έρευνας.

Πιο συγκεκριμένα, η επεξεργασία των συνεντεύξεων έγινε με βάση τη *θεματική ανάλυση περιεχομένου*, η οποία έχει ως αφετηρία έναν καθορισμένο αριθμό θεμάτων. Τα τελευταία οργανώνονται σε κατηγορίες με διαρκή αναπροσαρμογή τους κατά την πορεία επεξεργασίας του υλικού⁵.

Στο σημείο αυτό μας απασχόλησε ο προβληματισμός που έχει αναπτυχθεί για τη σημασία του ποιοτικού και του ποσοτικού κριτηρίου στην ανάλυση περιεχομένου (η υιοθέτηση αποκλειστικά του ενός ή του άλλου

5. Αναλυτικά για τη θεματική ανάλυση περιεχομένου, βλ. Κυριαζή, 1999, σ. 283-291 και Πάλλα, 1992, σ. 45-54.

κριτηρίου οδηγεί στους τύπους της ποιοτικής θεματικής ανάλυσης και της ποσοτικής θεματικής ανάλυσης).

Στη Θεσσαλονίκη, το 1998, ιδρύθηκε το σχολείο του «Οδυσσέα». Πρόκειται για ένα αυτόνομο, συλλογικό και ανιδιοτελές εγχείρημα εκπαιδευτικών στο οποίο έχουν ήδη φοιτήσει πάνω από χίλιοι μετανάστες. Σκοπός του σχολείου είναι η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, όχι όμως μόνο ως μέσο προσαρμογής στην κοινωνική πραγματικότητα. Ο γραμματισμός πρέπει να δίνει δυνατότητες στους μετανάστες να αντιμετωπίζουν τις ρατσιστικές πρακτικές, να αμφισβητούν τις εθνικιστικές λογικές και να διεκδικούν κοινωνικά – πολιτικά δικαιώματα.

Στο βιβλίο αναλύονται το θεωρητικό πλαίσιο, ο σχεδιασμός και η υλοποίηση μιας σειράς διδασκαλιών στο σχολείο του «Οδυσσέα», που θεμελιώθηκαν στην προσέγγιση του βραζιλιάνου παιδαγωγού Paulo Freire. Με αυτό τον τρόπο η παρούσα εργασία: α) σηματοδοτεί δυνατότητες δημιουργικής προσαρμογής και εφαρμογής μιας από τις πλέον συζητημένες διεθνώς παιδαγωγικές θεωρίες του 20ού αιώνα στη χώρα μας και β) συμβάλλει στο διάλογο για τις εναλλακτικές παιδαγωγικές θεωρίες και πρακτικές οι οποίες μπορούν να εμπνεύσουν εκπαιδευτικούς που δεν εγκλείουν τις αναζητήσεις τους στον ορίζοντα των κυρίαρχων συντηρητικών θεωρήσεων και τεχνικών.

Ο **Γιώργος Γρόλλιος** είναι αναπληρωτής καθηγητής στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και διδάσκει Παιδαγωγικά.

Η **Ρούλα Καρανταΐδου**, ο **Δημήτρης Κορομπόκης** και ο **Χρήστος Κοτίνης** είναι δάσκαλοι, απόφοιτοι του Διδασκαλείου Δημοτικής Εκπαίδευσης «Δ. Γληνός».

Ο **Τάσος Λιάμπας** είναι λέκτορας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και διδάσκει Παιδαγωγικά.

ISBN 978-960-375-503-6

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΕ 3503